

ИСЛОМ ДИНИДА ШАХС МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИ ТАЛҚИНИ

Султонов Муҳаммад Ёқуб ўғли

*ЖДПИ Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш
Методикаси (Маънавият асослари) йўналиши
магистратура 2-босқич талабаси*

*Илмий раҳбар: ЖДПИ “Фалсафа, тарбия ва ҳуқуқ таълими”
кафедраси фал.ф.д, проф Б.М.Очилов*

Аннотация. Мазкур мақолада ислом дини асосларида шахс маънавий қиёфаси шакллантириш масалалари яхшилик билан берилган.

Аннотация. В данной статье представлен обзор формирования духовного образа личности на основе ислама.

Annotation. This article provides an overview of the formation of the spiritual image of the individual on the basis of Islam.

Калит сўзлар: ислом, ислом маънавияти, иймон, дили поклик, билим, нақд, нақл, Имом ал-Мотуридий, Абулмуъин ан-Насафий, ҳадис, «Ал-жомий ас-саҳих», Баҳоуддин Нақшбанд.

Ключевые слова: ислам, исламская духовность, вера, чистота сердца, знания, наличные деньги, повествование, имам аль-Мотуриди, Абулмуин ан-Насафи, хадис, «Аль-Джами ас-Саҳих», Бахауддин Накшбанд.

Keywords: Islam, Islamic spirituality, faith, purity of heart, knowledge, cash, narration, Imam al-Moturidi, Abulmu'in an-Nasafi, hadith, "Al-Jami 'as-Sahih", Bahauddin Naqshband.

Маълумки, ислом дини инсон камолотининг маънавий-руҳий заминига катта аҳамият беради. Бу нарса жамият ҳаётида, ижтимоий ва оилавий муносабатларда, фарзанд тарбиясида ўз ифодасини топган. «Барчамизга яхши маълумки, – деб ёзади Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов, – дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзоднинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир»¹.

Ислом дини таълимотларида яхшилик ва покизаликнинг нақадар буюк неъмат эканлиги, бировга озор бермаслик, тил билан дилни доимо бир тутиш, ночорларга закот бериш ва кўнглини кўтариш чин инсоний фазилат эканлиги хусусида жуда кўп эслатмалар мавжуд.

Ислом динида ҳар бир кишининг маънавиятли бўлиши унинг илмига, ақлу фаросатига боғлиқ эканлиги таъкидланади. Бу хусусда Муҳаммад пайғамбаримиз ўз ҳадисларида шундай фикр билдиради: “Ҳар бир мусулмонга талаба илм қилиш фарздир... Бир соат илм ўрганиш кечаси билан намоз ўқиб чиққандан афзалдир. Бир кун илм ўрганиш уч ой рўза тутгандан яхшироқдир”².

Ана шунинг учун маънавиятли бўлиш учун биринчи навбатда билимли инсон бўлмоқ жоиз. Ҳадиси шарифларда илм ва олимлик хусиятлари ҳақида кўплаб мисол ва

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 36

² Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. – Тошкент: Камалак, 1991. – Б. 93.

ўғитлар мавжуд : “Охиратда набийлар, олимлар ва шаҳидлар шафоат қилиш ҳуқуқига эга бўладилар”, “Олимларга эргашингиз. Зеро, улар дунёнинг машъаллари ва охиратнинг чироқларидир...” “Олим бўл (илм берувчи бўл) ёки илм ўрганувчи бўл ёки тингловчи бўл, ёки илмга ва илм аҳлига муҳаббатли бўл. Бешинчиси бўлма, ҳалок бўласан”³. Илм инсонни ана шундай юксак маънавият шохсупасига кўтарадики, натижада илм ва илмли шахслар маънавият тимсолига айланадилар.

Ана шу маънода Ғаззолий ёзади: “Ҳар кишининг иззати ва шарофати илм бирла ва қудрат ва қувват бирла ва ё жамоли ва сифати била бўлур”⁴.

Исломда маънавият тушунчаси наинки илм, хулқу одоб, шунингдек, иймон билан ҳам чамбарчас боғлиқ ҳолда талқин қилинади. Иймонли одамнинг қалби, фикри ва нияти тоза бўлади. Иймон инсон маънавити шаклланишига йўл кўрсатади, бу йўлни ёритади ва мақсад мазмунини чуқурлаштиради. Жалолиддин Румий иймонни ҳатто намоздан устун қўяди. У ёзадики, “Иймон намоздан устундир. Чунки намоз кунда беш маҳал, иймон эса ҳамма вақт фарздир. Намоз узрли сабаб билан қолдирилиб, фурсат бўлиши билан адо этилиши мумкин. Иймон учун ҳеч қандай узрли сабаб билан бузилиб, кейинроқ бажариш руҳсати йўқ. Намозсиз иймоннинг фойдаси бўлади. Бироқ иймонсиз намознинг фойдаси йўқ”⁵. Бинобарин, Жалолиддин Румий сўзи билан айтганда “Иймон тўғри билан хатони, нақд билан нақлни фарқлай оладиган тамиздир”. Демак, ислом динида маънавият масаласи инсон ақли, билими ва иймон-эътиқоди, ахлоқи, одоби билан ўлчанувчи мураккаб маънавий жараён сифатида талқин қилинади.

Зеро, ўтмишда ҳам, бугунги кунда ҳам хорижий дунё, айниқса, мусулмон олами Мовароуннаҳр маданияти ва фанидан баҳраманд бўлган ҳамда таъсирланиб келган. Бу ҳол айниқса «ўрта асрлар» деган сифат билан тарихга кирган давр учун хос бўлган. Айни шу даврда бизнинг юртимиздан Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Имом ад-Даримий каби пешво муҳаддислар, Имом ал-Мотуридий, Абулмуъин ан-Насафий каби мутакаллим-илоҳиётчилар, Бурҳонуддин ал-Марғилоний каби фақиҳлар етишиб чикдиларки, улар яратган ўлмас асарлар мусулмон дунёси ҳаётини ташкил этишнинг дастуриламалига айланди.

Ислом илми ва қадриятларини юксакларга кўтарган алломаларимиз ибрат йўлининг инсон фазилатларини камолга етказишдаги ўрни ва таъсири катта. Бу хусусда тўхталар экан, И.Каримов: «Халқимизнинг маънавиятини шакллантиришга, ҳар қайси инсоннинг Оллоҳ марҳамат қилган бу ҳаётда тўғри йўл танлаши, умрнинг мазмунини англаши, авваламбор, руҳий покланиш, яхшилик ва эзгуликка интилиб яшашида унинг таъсирини бошқа ҳеч қандай куч билан қиёслаб бўлмайди...»⁶ деб таъкидлаган эди.

Шу ўринда Муҳаммад ибн Исмоил Бухорийнинг «Ал-жомий ас-саҳиҳ» (ишончли ҳадислар) тўплами «Ал-Адаб ал-муфрад» тўпламларига киритилган ҳадислар айнан шахс маънавияти масаласида муҳим манба эканлигини таъкидлаш зарур.

«Ал-Адаб ал-муфрад» (Адаб дурдоналари) имом Бухорийнинг ахлоқ ва одоб масалаларига доир ҳадисларни ўзида жо қилган энг нодир асарларидан ҳисобланади. У икки юз олтимиш етти бобдан иборат анчайин салмоқли асардир⁷.

³ Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. – Тошкент: Камалак, 1991. – Б. 61.

⁴ Ғаззолий. Кимийи саодат. – Тошкент: Камалак, 1995. – Б. 39.

⁵ Мавлоно Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадур. – Тошкент: Ёзувчи, 1997. – Б. 34-35.

⁶ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 36-37.

⁷ Қаранг: Бобоев Х., Гофуров З. Миллий истиқлол мафқураси ва тараққиёт. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. –Б. 45.

Тўпламга киритилган ҳадисларнинг мазмунини жиддий ўйлаб кўрадиган бўлсак, улар энг олий қадриятларни касб этишга чақирилган даъват эканлигига амин бўламиз.

Ана шу қадриятлар замирида инсон маънавий фазилятлари такомилга хизмат қилувчи қоидалар ва таълимотлар мужассамдир.

Ҳадислар ота-она, ака-укалар ва ака-сингилларни оиладаги ўз бурчларини жамиятдаги каби мукамал адо этишга чақиради, чунки «жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз зиммасидаги мажбуриятлар учун масъулдир».

Ҳадислар одамларни ростгўй бўлишга чақиради, илоҳиёт ҳақиқати шундан иборатки, «доимо ростгўй бўлган одамгина Аллоҳ таоло томонидан мўъминлар қаторига киритилади». Ҳадислар одамларни меҳрибонликка чақиради: «Ер юзидагиларга меҳр-шафқат кўрсатинг, самовий ва арозий оламлар Парвардигори ҳам сизларга шафқат қилади».⁸ Қуръони Карим ва Сунани шариф булардан бошқа эзгу қадриятларга ҳам даъват этадики, турли аср олимлари уларни шарҳлашга жуда кўп куч сарфлаганлар.

Ислом илоҳиёти ва маърифатида маънавиятга муносабат кўпроқ шахснинг ахлоқий дунёқараши ҳамда дину диёнат, адолат, халқпарварлик, инсонпарварлик ғояларида алоҳида кўзга ташланади. Хусусан, тасаввуф таълимотининг кўзга кўринган намояндаси, Нақшбандия тариқатининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд меросидан бунга кўплаб асослар келтириш мумкин.

Бу тариқатнинг икки томони бор: Биринчиси – ахлоқий жиҳати: у заминдан, халқдан, меҳнатдан узилиб қолмасликка, маърифатга эришишга ва жаҳолатга, зулмга қарши курашишга, бирон-бир касбнинг бошини тутишга, ўзгаларга ахлоқий намуна бўлиб яшашга чақиради. Иккинчиси – илоҳий жиҳати: у ахлоқий қисматга даъват этади. Бу тариқатнинг яна «Хилватда – шуҳрат, шуҳратда офат» деган ақидаси ҳам диққатга сазовор. Хилватда фақат ўзини ўйлаб, эртадан кечгача ибодат қилишда ҳам ғараз бор: бу, биринчидан, кишининг жаннатдан энг аввало ўзи ўрин олиши учун тиришиб-тирмашиши бўлса, иккинчидан, худога худбинлик орқали яхши кўриниш ва, учинчидан, одамлар кўзига ўзини зўр қилиб кўрсатиш, яъни шуҳрат орттиришдир. Шунингдек, бу тариқат аввало зиёлиларга жуда катта масъулият юклайди. Унинг «Агар мамлакат хароб бўлса, шохдан хафа бўлма, ҳақиқат аҳли наздида бу дарвешларнинг – зиёлиларнинг, илм аҳлининг гуноҳидир», «Ҳеч кимдан хафа бўлма ва ҳеч кимни хафа қилма», «Ўлик шердан тирик мушук афзал» сингари ҳикматлар ҳам ҳеч қачон ўз кучини йўқотмайди⁹.

Ислом маърифатида диний-ирфоний илм ва шахс маънавий баркамоллигини тарғиб этган Паҳлавон Маҳмуднинг диний-тасаввуфий қарашлари алоҳида ўрин тутлади. Унинг рубоийларининг асосий ғоясини инсон ва унинг жамиятдаги ўрни, ахлоқий фазилятлари, ижтимоий адолат, ростгўйлик, тўғрилиқ ташкил қилади ва буларнинг жуда кўпчилик қисми Қуръони Карим ҳамда ҳадиси шарифларнинг таъсирида ёзилгани кўриниб туради. Ана шу боис унинг асосий ғояси ҳам мардлик, жасурлик, Аллоҳ берган умрни илму ҳикмат қидириб яшашга сарф этишга даъват устуворлик қилади:

*Ҳамла қилар менга гам-огу кўраман,
Кўз очаман, ҳар кўзда қайғу кўраман,
Ўй сураман бошни оёғимга қўйиб,
Ўзини таниб, тиззамни кўзгу кўраман.*

⁸ Саттиев И.М. Имом Ал-Бухорийнинг «Ал-Жомийъ Ас-Саҳих»и-мусулмонлар ҳаётининг йўлчи юлдузи. Замонамиз уламолари. – Тошкент, 2001. – Б. 52-53.

⁹ Қаранг. Дам бу дамдир, дам бу дамдир, дам бу дам. Академик И.Султон билан А.Шер суҳбати // Соғлом авлод учун. – Тошкент, 1996. – № 1.

Мутафаккир, ҳаётнинг оғир зарбалари ҳамла қилар экан, бу ҳамлаларнинг оғирлигидан, заҳардек аччиқлигидан зўрға кўз очган ва ўзига ўхшаган жуда кўп одамларнинг ҳам кўзида шундай қайғу ва ғамни кўрган. Бу қайғулар эса ҳаётда учрайдиган инсофсизлик, адолатсизлик, тенгсизлик, бойликка ружу қўйиш, шайтон васвасасига учиш, нафсни жиловлай олмаслик, ҳаёт жилваларига алданган инсонлар фожиавий тақдирининг сўнгги нуқтасини кўра олиш натижасида пайдо бўлган. Ушбу фожиалар эса ўзини таниган инсонни ўй суриб, қайғуга ботишига мажбур қилади.

У жамиятдаги мавжуд ахлоқий иллатлар, сохта диндорлик, таркидунёчилик, бойлик ортидан қувишни инсоний қусур ҳисоблаб, инсон ҳаётининг мазмунини маънавий баркамолликда деб билади¹⁰.

Шу маънода ҳар бир алоҳида инсон- ҳар қандай жамиятнинг мавжудлиги ва барҳаётлигини таъминлаб турадиган асосий ижтимоий унсурдир. Бу инсоннинг индивидуал шахсий хатти-ҳаракати, яъни бирор гуруҳ, қатлам, қавм, элат, халқ ва миллат доирасидаги, оила ва турмушдаги, муайян жамият миқёсидаги фаолияти, яратган моддий ва маънавий бойликлари, аввало, ўзига ва ўзгаларга нисбатан муносабати орқали намоён бўлади. Бу муносабатларнинг энг муҳими, яъни инсон шахсининг маънавий қиёфасини шакллантирадиган жихати – илмдир.

Шу ўринда маънавий мустақиллигимизнинг таянч нуқтаси сифатида кишиларимиздаги имон-эътиқодни такомиллаштиришнинг муҳим омили ҳисобланган миллий ғурур ва нафсониятни, миллий феъл-атворни тиклаш ҳам маънавий баркамоллик орқали амалга ошиши ҳеч кимга сир эмас..

Қуръони карим, ҳадислар ва шариат кўрсатмалари инсон маънавий-маърифий камолотининг асоси бўлган ахлоқ-одоб тарбиясининг барча қирраларини ўз ичига олган. Сирасини айтганда, ҳадислар маънавий-ахлоқий тарбияга оид бўлган фикрларнинг мукамал тўпламидир. Қуръони карим, ҳадисларни, шариат кўрсатмаларини ўрганар эканмиз, уларда ахлоқий камолот, ҳалоллик ва поклик, иймон ва виждон билан боғлиқ бўлган бирорта ҳам муҳим масала эътибордан четда қолмаганини кўрамиз.

Хулоса қилиб айтганда, исломда ота-онага меҳр-муҳаббат, ғамхўрлик, фарзанд тарбияси ва оилага садоқат масалаларига алоҳида эътибор берилган. Кишиларни яхшилик қилиш, савоб ишларга қўл уриш, инсофли-диёнатли, виждонли бўлиш, меҳр-шафқатлилиқ, тўғрилиқ, ростгўйлик, софдил бўлиш, биродарга ёрдам бериш, камтарлиқка чақириш ғоялари илгари сурилган.

Қуръони Карим, ҳадиси шариф, буюк муҳаддисларнинг бизга қолдирган манбалари, маърифат аҳлининг ўғитлари шахс ахлоқий фазилатларини камол топтиришдаги бебаҳо асос, маънавий хазинадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008
2. Ғаззолий. Кимиёи саодат. – Тошкент: Камалак, 1995
3. Мавлоно Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадур. – Тошкент: Ёзувчи, 1997.
4. Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. – Тошкент: Камалак, 1991.
5. Абдулҳаким Матназар. Имон тухфаси. – Тошкент, 1997.
6. Саттиев И.М. Имом Ал-Бухорийнинг «Ал-Жомийъ Ас-Саҳиҳ»и-мусулмонлар ҳаётининг йўлчи юлдузи. Замонамиз уламолари. – Тошкент, 2001. .

¹⁰ Қаранг: Абдулҳаким Матназар. Имон тухфаси. – Тошкент, 1997. – Б. 57.

7. Бобоев Х., Гофуров З. Миллий истиқлол мафкуриси ва тараққиёт. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. –Б.

8. Дам бу дамдир, дам бу дамдир, дам бу дам. Академик И.Султон билан А.Шер суҳбати // Соғлом авлод учун. – Тошкент, 1996. – № 1